

նութեան գալ Ռուսիայի հետ արեւելեան գործերի վերաբերութեամբ՝ անմիջապէս տեղի ունեցաւ երիտասարդ թիւրքերի ապստամբութիւնը և յաղթանակը և ստեղծուեց սահմանադրութիւնը:

Սակայն սուլթանը և Վիլհէլմը իբրեւ հին բարեկամներ և հմուտ քաղաքագէտներ չէին կարող վերջնապէս տեղի տալ և շատ շուտով երիտասարդ թիւրքերի Ահմէդ Ռիզային իրանց կողմը քաշեցին, իսկական սահմանադրութեան կուսակից անգլիասէր Քեամիլ փաշային գլորեցին և առաջին նախարար նշանակուեց մեծ վէզիր Հիւմի փաշան, որ Անգլիայի կուսակից է:

Վերջին հեռագիրները ապացուցանում են, որ Անգլիան որոշել է թոյլ չտալ Վիլհէլմին և Աբդուլ Համիդին երկրորդ անգամ ոչնչացնելու տաճկական սահմանադրութիւնը:

Սրանով պէտք է բացատրել, որ երիտասարդ թիւրքերի մէջ շատ շուտ երկպառակութիւն սկսուեց և ստեղծուեց ազատական կուսակցութիւն, որ այժմ պաշարել է պարլամէնտը և պահանջում է Հիւմի փաշայի անկումը:

Պէտք է կարծել, որ Կ. Պօլսում կատարուող իրողութիւնները ներքին կապ ունին Եւրոպայում կատարուող իրողութիւնների հետ և այժմ մեծ հաւանականութիւն կայ, որ թիւրքերին կանգնած է մեծ դէպքերի նախօրեկին և եթէ թիւրքերին չհետևի Անգլիայի խորհրդներին՝ հեշտութեամբ կարող է տեղի ունենալ այն, ինչ որ պիտի տեղի ունենար հարիւր տարի սրանից առաջ, այն է թիւրքիայի վերջնական քայքայումը:

ՆՈՒՅԻՐՎԱՆ

ԴՆՐՁԵՆԱԼ ՃԵՄՍՐԱՆ

«Ըլումայի» անցեալ համարում մենք ասել էինք, թէ ճեմարանը հայկական դժբաղդ իրականութեան ամբողջացումն է: Եւ իրօք ճեմարանի հարցը դեռ հրապարակի վրայ է: Չեն դադարում վիճել և գրել այդ հարցի մասին: Վերջերս մինչև անգամ մամուլի մէջ ճեմարանի գոյութեան խնդիրը հրապարակի վրայ դրուեց և գտնուեցին մարդիկ, որոնք առաջարկում էին փակել ճեմարանի մի մասը, և այս միջոցի մէջ էին գտնում ելքը: Այս հարցը, մանաւանդ երբ արդէն հրապարակի վրայ է դրուած, արժանի է առանձին ուշադրութեան և մենք այդ հարցի վրայ մի փոքր կանգ կառնենք:

Մի ազգի քաղաքակրթութեան և զարգացման աստիճանը չափւում է այդ ազգի անդամների զարգացման ծաւալով: Այս

պատճառով էլ ամեն մի ազգ եւրոպացի թէ ասիացի ձգտում է մեծ գիտութիւն ձեռք բերել, մեծաքանակ զարգացած անդամներ ունենալ: Մեծ պայքար են մղում ընդհանուր պարտադիր ուսում մտցնելու, եղած գիտնական հաստատութիւններ և ամեն տեսակի դպրոցներ բարեկարգել ու ապահովել, որպէս զի այդպիսով ազգի ձեռք բերած առաջադիմութիւնը անխախտ մնայ և կամ ձեռք բերուի այդպիսին, եթէ ժամանակի ընթացքում այլ և այլ պայմաններէր դրդուած կորցրել է ազգը իւր անխախտ վիճակը:

Rollin-ը ասում է. «Նայելով գիտութիւնը յարգուած է թէ ճշդութեամբ, նրանք ստորացնում են կամ վսեմացնում պետութիւնները»:

Դեռ Տաճկական Սահմանադրութեան լուրը թերահաւատութիւն էր ներշնչում, երբ Տաճկաստանի այս և այն անկիւնից լուրեր հասան միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներ բանալու մասին, որոնց համար արդէն որոշ գումարներ էին յատկացրած: Եւրոպայում ամեն մի գիւղ իւր դպրոցն ունի (միջնակարգ թէ բարձրագոյն): Մեծ պետութիւններից օրինակ Անգլիան ունի 19,500-ից աւելի սկզբնական դպրոց $5\frac{1}{2}$ միլիօն երեխայի համար, 400 գիմնադրա, 40 բարձրագոյն դպրոց. 80 աստուածաբանական սեմինարիա և բազմաթիւ ուրիշ մասնագիտական դպրոցներ. փոքր ազգերից վերցնենք, օրինակ, Բուլղարիան, որ ունի ընդամենը մօտ 3,300,000 բնակիչ, ուրեմն հայերի քանակից շատ աւելի պակաս, իսկ միայն բուլղարների թիւը հաւասար է $2\frac{1}{2}$ միլիօնի: Այս փոքրիկ ազգը ունի 18 զանազան տիպի գիմնադիօն և ոչալ դպրոց, 4 ուսուցչական ինստիտուտ, 2 գիւղատնտեսական դպրոց և նաև մի բարձրագոյն դըպրոց», որ ժամանակի ընթացքում վերածւում է համալսարանի: Եւ այս դպրոցների քանակը բուլղարացիք աշխատում են շատացնել նորագոյն դպրոցներով: Իսկ հայոց ազգը, որ ունի մօտ $4\frac{1}{2}$ միլիօն անդամ, որոնցից միայն 1 միլիօնի չափ կարող է սփռուած լինել երկրաբանական զանազան անկիւններ, ուրեմն համալսարան էին $3\frac{1}{2}$ միլիօնի չափ, պէտք է որ կրթական գործում բուլղարացիներից շատ յետ մնացած չլինեն. քաղաքական հանգամանքները չեն կարող արդարացուցիչ հանգամանք լինել հայերի համար, որովհետև բուլղարացիք նոյն ճշդումներն են կրել ինչ որ հայերը. 14 դարուց սկսած, երբ բուլղարացիք կորցրին իրենց ինքնուրոյնութիւնը, Բուլղարիան մինչև XVIII դարու վերջը մնաց տաճիկների հպատակ և կառավարւում էր Բէգլէր բէյով (գնեւերալ-գուբերնատօր): Այս երկար դարերի ընթացքում թուրքերի քաղաքականութիւնը օտար ազգերի վերաբերմամբ

անկասկած նոյնն էր, և բուլղարացիք նոյն ճնշումներն էին կրում ինչ և հայերը, այն զանազանութեամբ միայն, որ բուլղար եկեղեցին սկսեց կառավարուել Կ. Պօլսի պատրիարքութեամբ, իսկ հայերը պահպանեցին էջմիածինը, որ մի ուժեղ զէնք էր հայոց ազգը կործանելու ամեն մի ձգտումի դէմ: Յայտնի է Բուլղարիայի 1876 թուի օոսկալի հրկիզումներն ու կոտորածը, որ կատարեցին թուրքերը և որ հայկական կոտորածից ոչնչով պակաս չէր:

Մինչդեռ Բուլղարիան իւր վիճակում կարողացել է ամբողջ եռանդն ու կեանքը ազգային բարգաւաճման ծառայեցնել, հայերը իրենց ամբողջ եռանդը ու կեանքը տուել են ոչոքին օգուտ չտուող անձնական հաշիւներին, փոխադարձ հալածանքի, անասելի փառասիրութեան և այլն: Ծիշտ է, հղի են երկաթի կամքի տէր մարդիկ, որոնք ամեն ճիշդ գործ են դրել բարեկաւելու հայկական կեանքը, նպաստել հայոց քաղաքակրթութեան զարգացման, որը արտայայտուել է գլխաւորապէս դպրոցներ բանալում, բայց այդ անձերի մահից յետ հայ գործիչները գիտակցաբար թէ անգիտակցութեամբ քանդել են այն ամենը, ինչ որ նախորդներին յաջողել է ձեռք բերել մեծ դժուարութիւններով:

Ամբողջ հայկական իրականութիւնը ներկայացնում է մի ընդհանուր տեսարան լի նման արարքներով: Հայկական հաստատութիւններից էջմիածնի ճեմարանը, ինչպէս ասինք, այդ կեանքի միաւորումն է և դառել է այժմ մամուլի առարկայ և ամբողջ հայոց կեանքի առհասարակ և դպրոցականի մասնաւորապէս վերանորոգումը այժմ աւելի քան դառել է ժամանակի անհրաժեշտ պահանջը:

1874 թուին Գէորգ IV կաթողիկոսը ըմբռնելով ժամանակի պահանջը և գիտակցելով ազգի բարգաւաճման նպաստող միջոցները, էջմիածնում բացեց մի ճեմարան, որ պէտք է ծառայէր հայոց ազգին իբրև բարձրագոյն դպրոց: Յայտնի է, որ դեռ 1840-ական թուականներից Մակար եպիսկոպոսը հղի է էջմիածնի ծեմարանի տեսուչ և հայկաբանութեան ուսուցիչ, իսկ հնում Վաղարշապատ մայրաքաղաքում գրեթէ միշտ գոյութիւն է ունեցել «Մայր դպրոցը», որի անկասկած շարունակութիւն են կազմում թէ յիշուած 1840-ական թուերի ճեմարանը և թէ Գէորգ IV կաթողիկոսի բաց արած «Գէորգեան» ճեմարանը:

Ուրեմն ճեմարան կամ այլ խօսքերով բարձրագոյն դպրոց ժամանակի հասկացողութեան համեմատ գոյութիւն է ունեցել հարիւրաւոր տարիներ էջմիածնում և ժամանակ առ ժամանակ

հանգամանքների բերմամբ դադարեցնելով իւր գոյութիւնը միշտ վերսկսել է և շարունակել իւր գործունէութիւնը:

Եւ այժմ XX դարում, երբ ամբողջ քաղաքակիրթ ժողովուրդը դիմում է դէպի կրթութիւն, ռուսահայերիս մի հատիկ բարձրագոյն դպրոցի շուրջը մի մթնոլորտ են ստեղծում, որը առաջ կրերէ դպրոցի փակում, իսկ գտնուեց նաև մի թերթ, որ առաջարկեց փակել մի կրթական հաստատութիւն և այն էլ այս ամայութեան ժամանակ, երբ հարիւրաւոր տղաներ մնում են դպրոցի պատերից դուրս և զուր օգնութիւն հայցում:

Իսկ այնտեղ՝ սուրբ Էջմիածնում բուն է դրել կեդոտո ինտրիզը և մարդիկ մոռացած խիղճն ու ինքնասիրութիւնը՝ փորում են կաղնու բունը, անկարող վեր նայել ու ըմբռնել իրենց գոյութեան իմաստը:

Դատապարտում ենք և մի խումբ դիտնական և նոյն ճեմարանի սան վարդապետներին, որոնք սառնարիւնութեամբ տանում են այն ամենը, ինչ որ կատարւում է նրանց աչքի առաջ և դանդաղում են բարձրացնել իրենց ուժեղ ձայնը կատարուող բարբարոսութեան ու տգիտութեան դէմ:

Կարծում ենք ժամանակ է:

Ժամանակ է հասկացնել, որ ճեմարանը մի կեդրոն է, որը նուիրական պիտի լինի ամեն մի հայ մարդու համար և ուր պիտի կենդրոնանայ հայկական ամբողջ գիտութիւնը, հայկական գրականութիւնը: Դա պիտի վերածուի հայկական համալսարանի իւր նախակրթական բաժնով, որը և լուսաւորութեան կեդրոն պէտք է լինի ամբողջ հայութեան համար: «Տգիտութիւնը լուսաւորութեան ամենամեծ թշնամին է» և Էջմիածնի գիտուն մարդկանց պարտաւորութիւնն է մաքրել ճեմարանը տգիտութեան ոտնձգութիւններից և այդ հաստատութիւնը դնել հարկաւոր և անհրաժեշտ բարձրութեան վրայ: